

כוונה במצוות וכוונה בקריאת שמע

א. בדפים הקודמים עסקנו במחלוקת בשאלת הצורך בכוונה במצוות. נפנה כעת לסוגיית כוונה בקריאת שמע. הגמ' במסכת ברכות מביאה ברייתא שבה נחלקו רבותינו התנאים בשאלת היקף הצורך בכוונה בקריאת שמע (ג):

תנו רבנן: והיו - שלא יקרא למפרע. הדברים על לבבך, יכול תהא כל הפרשה צריכה כוונה, תלמוד לומר: האלה - עד כאן צריכה כוונה, מכאן ואילך אין צריכה כוונה, דברי רבי אליעזר, אמר ליה רבי עקיבא: הרי הוא אומר אשר אנכי מצוך היום על לבבך - מכאן אתה למד שכל הפרשה כולה צריכה כוונה. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: הלכה כרבי עקיבא. איכא דמתני לה אהא, דתניא: הקורא את שמע צריך שיכוין את לבו; רבי אחא משום רבי יהודה אומר: כיון שכוון לבו בפרק ראשון - שוב אינו צריך. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: הלכה כרבי אחא שאמר משום רבי יהודה... תנו רבנן: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד - עד כאן צריכה כוונה הלב, דברי רבי מאיר. אמר רבא: הלכה כרבי מאיר.

סכם את הדעות השונות. חשוב היטב: הכוונה שבהיקפה נחלקו התנאים היא אותה כוונה שבה עוסקת סוגיית מצוות צריכות כוונה?

בגמ' מובאות שלוש דעות: דעת ר"מ שהכוונה נחוצה רק בפסוק הראשון; דעת רבי עקיבא ורבי אחא משום רבי יהודה שהכוונה נחוצה בכל הפרק הראשון; ודעת רבי אלעזר שהכוונה נחוצה עד המילים 'על לבבך'. רבא פוסק כדעת רבי מאיר שהכוונה נחוצה בפסוק הראשון בלבד.

מהו היחס בין סוגיה זו ובין הסוגיה הכללית של מצוות צריכות כוונה? התנאים עוסקים באותה כוונה? נלמד את דברי הרשב"א (ברכות יג):

ואין דבר זה תלוי באיך דמצות צריכות כוונה דהתם בכוונה לצאת הדברים אמורים אבל כאן צריך כוונת הענין כלומר שלא יהרהר בדברים אחרים כדי שיקבל עליו מלכות שמים בהסכמת הלב, וכענין שאמרו ג"כ בברכה ראשונה של תפלה בשלהי פ' אין עומדין [ל"ד ב'], והטעם שבשאר מצות שהן מצות עשה כל שעשה מצותו אף על פי שלא נתכוין לה הרי קיים מצותו אלא שאין זה מן המובחר¹, וכ"ש שיצא אם כיון לצאת אף על פי שהרהר באמצע המצוה, אבל אלו שהן קבלת מלכות שמים או סדור שבחים אינו בדין שיהא לבבו פונה לדברים אחרים, וזו היא שחלקו בין ברכה ראשונה לשאר הברכות או בין פסוק ראשון לשאר שאם הדברים תלויין במצות צריכות כונה או אין צריכות מה לי ברכה ראשונה מה לי שאר הברכות, וזה נראה יותר וזה דרך האמת.

מהי ראייתו של הרשב"א שסוגייתנו עוסקת בכוונה שונה מדין מצ"כ? מה ההבדל בין שני סוגי הכוונות?

סוגייתנו עוסקת בכוונה שונה: לא בכוונה לצאת ידי חובה אלא בכוונת העניין, 'שלא יהרהר בדברים אחרים

1. לפי מ"ד מצוות אינן צריכות כוונה, הדעה כמותה פוסק הרשב"א.

כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים בהסכמת הלב'. לכן התנאים נחלקו בהיקף הדרישה לכוונה זו, ולכן רבי מאיר חילק בין הפסוק הראשון ובין שאר הפרשיות. אילו היה מדובר בכוונה לצאת לא היינו מחלקים חילוקים שכאלו: אם כוונה זו נדרשת הרי שהיא נדרשת בכל הפרשיות בצורה שווה! מדובר בכוונה שונה: בדרישה למודעות, לאמירה מתוך ריכוז פנימי. כוונה זו נדרשת לפי ר"מ שהלכה כמותו רק בפסוק הראשון, בקריאת שמע ישראל. על קריאה זו להיעשות מתוך ריכוז, מתוך 'כוונת הענין כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים בהסכמת הלב'.

ב. נמשיך ונצעד לסוגיה נוספת. המשנה דנה באדם שקרא בתורה והגיע זמן שמע (ברכות ב, א):

היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא, אם כוון לבו – יצא.

הגמ' מקשה ממשנה זו על עמדת מצוות אינן צריכות כוונה (ברכות ג):

שמע מינה: מצות צריכות כוונה! מאי אם כוון לבו – לקרות². לקרות? והא קא קרי³! בקורא להגיה.

הגמ' משיבה שהמשנה מדברת במקרה בו קורא להגיה, ולכן לא יצא גם אם מצוות אינן צריכות כוונה. מדוע? מה הכוונה? מה המקרה? רבותינו הראשונים נחלקו בכך ונפתח בדברי רש"י (שם):

בקורא להגיה – את הספר אם יש בו טעות, דאפילו לקריאה נמי לא מתכוין.

חשוב היטב: מדוע הקורא להגיה לא יצא גם לפי העמדה שאין צורך בכוונה? דברי רש"י מובנים לך?

דברי רש"י קשים לכאורה: מה בכך שמטרת הקריאה היא בדיקת הספר, הרי לפי עמדה זו אין צורך בכוונה? מה בין הקורא להגיה ובין התוקע לשיר?

התוספות כתבו (שם):

בקורא להגיה – פירש בקונטרס שאין מתכוין לקרות. תימה אכתי הא קא קרי. על כן נראה בקורא להגיה שאינו קורא התיבות כהלכתן וכנקודתן אלא ככתיבתן קרי כדי להבין בחסרות וביתרות כמו לטפפת ומזוזת ואם כוון לבו לאו דוקא אלא כלומר לקרות כדין כנקודתן וכהלכתן.

מהי כוונת הגמרא לפי תוספות?

הקורא להגיה אינו קורא את הפרשייה כתקנה, לפי הקרי, אלא לפי הכתיב. לכן יצא רק כאשר יתכוון לקרוא את הפרשייה כתקנה. זוהי כוונת המשנה: הקורא להגיה לא יצא אלא א"כ כיוון לבו לקיים את המצוה, משום שרק אז הוא מתכוון לקרוא את הפרשייה כתקנה.

רבנו יונה צועד בדרך דומה (תלמידי רבנו יונה דף ז. בדפי רי"ף):

2. כלומר, המשנה אינה דורשת מהאדם שיתכוון לקרוא ק"ש כדי לצאת ידי חובת מצוות ק"ש, אלא רק שיתכוון לקרוא.

3. איך יכול להיות שהמשנה דורשת ממנו שיתכוון לקרוא, וקובעת שלא יצא אם לא התכוון לקרוא, הרי מדובר על אדם ש"קורא בתורה", ואין לך אדם שקורא בתורה שלא מתכוון לקרות!

ומשום הכי נראה למורי הרב נר"ו דקורא להגיה רצונו שהיה מגיה ודרך המגיה הוא כשמביט בשני הספרים שלפניו כדי לתקן מהאחד לחבירו שפעמים מזכיר התיבות והפסוקים כמו שזה ג"כ דרך הסופר בשעה שכותב לבטא בשפתים (אך רק לפעמים ולא תמיד מוציא את הדברים משפתיו) ומשום הכי אמר שאם היה קורא בזה הענין מתחלה ונתכוין אח"כ כשהגיע לפרשת ק"ש לקרות כל הפסוקים כדין יצא.

ג. בתחילת הדרך נפגשנו אפוא עם סוגיה שעסקה בכוונה הייחודית לקריאת שמע, 'כוונת הענין', דרישה לריכוז ומודעות, כוונה הנדרשת להלכה רק בפסוק הראשון. לאחר מכן המשכנו לסוגיה שעסקה בכוונת המצוות הרגילה. נלך כעת לדברי הרמב"ם (ק"ש ב, א):
הקורא את שמע ולא כיון לבו בפסוק ראשון שהוא שמע ישראל לא יצא ידי חובתו והשאר אם לא כיון לבו יצא, אפילו היה קורא בתורה כדרכו או מגיה את הפרשיות האלו בעונת קריאה יצא והוא שכיון לבו בפסוק ראשון.

דברי הרמב"ם קשים לכאורה: ראשית, למדנו לעיל את דרכו של הר"ן, דרך בה צעד השו"ע, הסבור שהרמב"ם פוסק שמצוות צריכות כוונה⁴. כיצד אם כן הוא פוסק שבשאר הפרשייה 'אפילו היה קורא בתורה כדרכו יצא... והוא שכיון לבו בפסוק הראשון?' חילוקו של רבא בין הפסוק הראשון ובין שאר הפרשייה נאמר לכאורה רק בכוונה המיוחדת לקריאת שמע, 'כוונת הענין', אך לא בכוונת המצוות הרגילה, וזו נדרשת בכל הפרשייה בצורה שווה!⁵ שנית, נפגשנו לעיל עם סוגיית הגמ' שטענה שאפילו העמדה שאין צורך בכוונה מודה שהקורא להגיה לא יצא. כיצד אפוא הרמב"ם פוסק שהקורא להגיה, 'או מגיה את הפרשיות האלו בעונת קריאה', יצא ידי חובתו?

נסה להתמודד עם שתי השאלות.

ד. נתבונן בשאלה הראשונה: מדוע הרמב"ם פוסק שיוצא גם כאשר קורא את שאר הפרשייה ללא כוונה? הר"ן והשו"ע סבורים שהרמב"ם פוסק שמצוות צריכות כוונה חוץ ממצוות שבאכילה, כיצד הם יסבירו את דברי הרמב"ם? נוכל להציג שאלה זו גם כסתירה בדברי השו"ע. בסעיף ד' עולה מדבריו שלהלכה מצוות צריכות כוונה (אור"ח ס, ט):

"א שאין מצות צריכות כוונה, וי"א שצריכות כוונה לצאת בעשיית אותה מצוה, וכן הלכה.

בכל זאת בסעיף ה' הוא פוסק כדברי הרמב"ם (אור"ח ס, ה):

הקורא את שמע ולא כוון לבו בפסוק ראשון שהוא שמע ישראל, לא יצא ידי חובתו. והשאר, אם לא כוון לבו אפילו היה קורא בתורה, או מגיה הפרשיות האלו בעונת קריאת שמע, יצא, והוא שכיון לבו בפסוק ראשון.

4. מלבד מצוות שבאכילה, כאכילת מצה, ורק בהן לא נחוצה כוונה.

5. וכפי שטען הרשב"א שהוכיח מעצם החלוקה בין הפסוק הראשון לשאר הפרשייה שהתנאים עוסקים בכוונה ייחודית לקריאת שמע, 'וזו היא שחלקו בין ברכה ראשונה לשאר הברכות או בין פסוק ראשון לשאר שאם הדברים תלוין במצות צריכות כונה או אין צריכות מה לי ברכה ראשונה מה לי שאר הברכות'.

אם מצוות צריכות כוונה מדוע יצא ידי חובה גם כאשר לא כיוון את לבו בשאר הפרשייה?⁶
 נפתח בתשובת בעל מחצית השקל, ר' שמואל קאלין (מחצית השקל אור"ח ס, ס"ק ד):
 והטעם יש לומר לדעת הכסף משנה דבשאר פרשיות אפילו לא כיון לצאת יצא דסבירא ליה
 כהרשב"א דפסוק א' לבד הוי דאורייתא ומכאן ואילך הוי דרבנן, וסבירא ליה כמו שכתב המגן
 אברהם ס"ג דבמצוה דרבנן אין צריך כוונה.

מדוע הכוונה אינה נדרשת בשאר הפרשייה לפי הסברו?

תשובתו של בעל מחצית השקל נשענת על שתי הנחות: האחת, הרמב"ם סבור שהתורה מצווה על קריאת
 הפסוק הראשון בלבד וחכמים הם שהורו לקרוא את שאר הפרשיות. השניה, הרמב"ם סבור שהכוונה נדרשת
 רק במצוות דאורייתא ולא במצוות דרבנן. לכן אין צורך לדעתו בכוונה בשאר הפרשיות: חיונן מדרבנן ובמצוות
 דרבנן אין צורך בכוונה.

הרב סולובייצ'ק לא הסתפק בתשובתו של מחצית השקל, והשאלה הובילה אותו ללכת בדרך
 עמוקה ויסודית (שיעורים לזכר אבא מרי עמ' כט):

ברם יש לעיין בגופה של שיטת הרמב"ם: נהי דבק"ש נאמרה הלכה מיוחדת של כונה בתור
 קבלת עול מלכות שמים, מכל מקום מצוה זו אינה נופלת בערכה משאר מצוות הזקוקות לכוונה
 לצאת למ"ד דמצוות צריכות כוונה. ואם כן ניבעי בק"ש שתי כוונות: א) קבלת עול מלכות ב)
 כונה לצאת. והרי כל החילוק בין פסוק ראשון לשאר הקריאה נאמר רק ביחס לקבלת עול
 מלכות שמים, אבל לא לכונה של מצוות, וכונה זו שייכת לכל מעשה המצוה – מתחילתו ועד
 סופו, כמו בשאר מצוות. וא"כ היה לו לרמב"ם לבאר את זה, כי הקורא את שמע צריך לקבל
 עליו עול מלכות שמיים בפסוק ראשון ולכוון בקריאת כל הפרקים לצאת ידי חובתו, כמו
 בעשיית שאר מצוות. והרמב"ם לא רק שלא פירש את זה, אלא שפסק בפירושו להיפך. הלא
 קורא להגיה אינו מכוין לצאת ידי חובתו, ובכל זאת לא קפדינן בקריאה להגיה בנוגע לשאר
 הפרשיות. הרי שמלבד קבלת עול מלכות שמים אין שום הלכה של כונה בק"ש והדברים צריכים
 ביאור... קיום ק"ש בעיקר מהותו וחלותו הוא קיום קבלת עול מלכות שמים, ולפיכך י"ל שכל
 ההלכה של מצוות צריכות כונה אינה שייכת כאן... מ"ד מצוות צריכות כונה – סובר כי פעולה
 המשוללת כונה לצאת אינה מהווה מעשה מצוה כלל. דין כונה נאמר בעצם החפצא של פעולת
 המצוה, שזקוקה היא לכוונת העושה הקובעת אותה בתור מעשה מצוה, ובלעדיה לא עשה
 הגברא כלום. משל למה הדבר דומה? למתעסק, שאין בידו מעשה מצוה כלל. ברם, אין קיום
 המצוה תלוי בחלות כונה, ואדם היה יוצא ידי חובתו אפילו כשאינו מתכוין, אם אך היה יכול
 ליצור חפצא של מעשה מצוה... ונראה כי בכל אלו המצוות אשר הזכרתי לעיל, כמו מצות
 אמונה, אהבה ויראה וכדומה – מעשה המצוה אינו זקוק לשום קביעות אחרת שתייסד את
 חלות שמו ודינו, ואם אך חפצא של אמונה קיים יש מעשה מצוה ואין כונה נתפסת במצות אלו.
 וגם קבלת עול מלכות שמים בק"ש כיוצא בהן, שאין קיומה זקוק לכונה אחרת ויש כאן מעשה
 מצוה אף אם אינו מתכוין לצאת. עצמה של קבלת עול מלכות שמים מחדש את מעשה המצוה
 וחלותו, ואין צורך בדבר אחר לשם קביעת שמים... מ"מ אי אפשר לאמר שהקורא המתכוין

6. וכך אמנם פסק רבא, אך רק ביחס לכוונה הייחודית של קריאת שמע, ריכוז ומודעות, ולא ביחס לכוונת
 המצוות הכללית, וזו נדרשת לכאורה בכל המצוה, שמה ההבדל בין הפסוק הראשון לשאר הפרשייה אם
 מצוות צריכות כוונה!

לקבל עליו עול מלכות שמים בפסוק ראשון (המצטרף לכל הקריאה) יצטרך לכוונה אחרת – ובלעדה כל קריאתו אינה מהווה מעשה מצוה כלל וכלל. דיה לפעולת הקריאה שתקבע בתור מעשה מצוה על ידי מחשבת קבלת עול מלכות. והלא קבלה זו אינה זקוקה לשום כוונה אחרת ומעצמה נעשית לחפצא של קבלת עול מלכות; ואם אך הגברא מקבל עליו מלכות הבורא ומכיון בפירוש הענין, כמה מגוחך הוא לאמר, שאינו עושה מעשה מצות ע"י קריאת שמע כזו.

מהו תפקידה של הכוונה במצוות להבנת הרב סולובייצ'ק? מדוע זו אינה נדרשת בקריאת שמע ודי בה באותה כוונה ייחודית לקריאת שמע, כוונה הנדרשת בפסוק הראשון בלבד?

מצוות צריכות כוונה מפני שלולי הכוונה המעשה אינו נחשב כמעשה מצוה, 'פעולה המשוללת כונה לצאת אינה מהווה מעשה מצוה כלל'. במצוות קריאת שמע, כאשר קורא את הפסוק הראשון ומתכוון לקבל על עצמו עול מלכות שמים, כוונה זו אינה נדרשת: אין צורך בכוונה כדי להגדיר את המעשה כקריאת שמע, כקבלת עול מלכות שמים; זהו תוכנו, זוהי מהותו! כוונה מעין זו נדרשת רק כאשר אדם תוקע למשל בשופר בכדי לנגן. אז מעשיו אינם נחשבים כמעשה מצוה ללא כוונה לצאת ידי חובה. בקריאת שמע, לעומת זאת, כאשר מתכוון בפסוק הראשון לקבל עול מלכות שמים, קריאתו נחשבת כמכלול אחד, כמעשה אחד, והכוונה שבפסוק הראשון מגדירה את כל המכלול כמעשה מצוה, צובעת את כולו בצבעי המצוה. לכן יוצא ידי חובה אפילו כאשר קורא את שאר הפרשייה שלא לשם מצוה, להגיה או סתם כאדם שקורא בתורה: קריאתו היא מעשה אחד, מעשה שזהותו כ'קריאת שמע' הוענקה לו מכוח כוונתו בפסוק הראשון.

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. מהי הכוונה הייחודית הקיימת במצוות קריאת שמע? באיזה חלקים מקריאת שמע היא נדרשת להלכה?
 2. הקורא את שמע ולא כיון לבו בפסוק ראשון שהוא שמע ישראל לא יצא ידי חובתו והשאר אם לא כיון לבו יצא, אפילו היה קורא בתורה כדרכו או מגיה את הפרשיות האלו בעונת קריאה יצא והוא שכיון לבו בפסוק ראשון.
- מדוע הרמב"ם סבור שאין צורך בכוונת המצוות הרגילה בשאר הפרשיות כאשר כיון לבו בפסוק הראשון? מה הקושי בכך? כתוב שני הסברים.